

אביבה חלמיש

העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית

העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית

בשער המאמר:
מבחר מן
הביוגרפיות
המוזכרות במאמר.
ברקע ספריית יד
יצחק בן-צבי
(צילום: יהודה קרניאל)

כתיבת ביוגרפיות נמצאת בעשורים האחרונים בתנופה וזוכה לפריחה בעולם המערבי, במיוחד בארצות הברית אנגלית. בתקופה של שינויים בהרגלי קריאה, כשאנשים מקדישים לקריאת ספרים פחות זמן במונחים יחסיים ומוחלטים, יש לביוגרפיות עדנה על מדפי הספרים. הביוגרפיה היא ככל הנראה הסוגה הלא-בדיונית הפופולרית ביותר בקרב קהל הקוראים בעולם.¹ דומה שביוגרפיות משמשות כיום מקור חשוב ואולי אף ראשי לידע, בעיקר היסטורי, לציבור הרחב, גם זה בעל ההשכלה האקדמית. בישראל החלה הכתיבה הביוגרפית בכלל וכתיבת ביוגרפיות מדעיות בפרט באיחור, וגם כיום – בראשית העשור השני של המאה העשרים ואחת – אף כי מספר הכותרים בעברית בסוגה זו הולך וגדל, היא עדיין נפוצה כאן פחות מאשר מעבר לים.

מטרת המאמר היא להציג, לנתח ולפרש את מצב הכתיבה הביוגרפית בישראל, כחלק ממאמץ משותף למפות ולהסביר מגמות עכשוויות בחקר תולדות ארץ-ישראל לכבוד צאתה של החוברת ה-150 של כתב-העת 'קתדרה'. במאמר ישוחררו תולדותיה של הסוגה הביוגרפית הישראלית, יתוארו מאפייניה, וישורטטו מגמות המסתמנות בה, אגב הצגת סוגי המשנה שלה וסימון אבני דרך עיקריות בהתפתחותה. תידון בו השאלה מדוע החלה כתיבת ביוגרפיות מדעיות בישראל באיחור יחסית לעולם וביחס לסוגות היסטוריוגרפיות אחרות בארץ, וייעשה ניסיון להסביר את פריחתה של הביוגרפיה בישראל בשנים האחרונות. ברור שמעצם מהותו הדיון המוצע כאן מאיר, אף כי במובלע, את התפתחות ההיסטוריוגרפיה הישראלית בכלל בפריזמת הכתיבה הביוגרפית. לצד ההן יצוין גם הלאו. לא יידונו במאמר זה החברה הישראלית ומגמות הקריאה וההתעניינות של הקורא הישראלי, ועל כן לא תעלה בו שאלת ההתקבלות של הביוגרפיות, זו הנמדדת במספר העותקים שנמכרו ובתגובות עליהן בעיתונות, באמצעי התקשורת האלקטרוניים למיניהם ובמאמרי ביקורת בכתבי-עת. ועוד סייג אחד: אף כי יש במאמר פה ושם התייחסות לסוגת הכתיבה הביוגרפית, על מאפייניה וסגולותיה, לא יידון בו נושא זה בהרחבה.²

1 ראו: 'גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ, תל-אביב תשס"ז, עמ' 86; G. Moraitis, 'The Ghost in the Biographer's Machine', *Annual of Psychoanalysis*, 31 (2003), p. 97; 'א' שפירא, 'מסתורי הביוגרפיה', ה'גל', יהודים חדשים, יהודים ישנים, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 276 (המאמר פורסם לראשונה: אלפיים, 8 [תשנ"ד], עמ' 225-239; אך בספר נדפס נוסח מעודכן של המאמר ועל כן ההפניות מכוונות אליו). הספר המושאל ביותר למבוגרים בכל סניפי הספרייה הציבורית של ניו-יורק (מנהטן, סטטן-איילנד וברוקס) בשנת 2012 הוא הביוגרפיה של סטיב ג'ובס מאת וולטר אייזקסון. ראו: New York Public Library News / March 2013: NYPL's Most Popular Titles of 2012: http://gothamist.com/2013/03/04/the_hunger_games_was_most_checked_o.php?utm_source=eNewsletter&utm_medium=email&utm_content=NYPLNews201303&utm_campaign=NYPLNews

2 נכתבה על כך ספרות ענפה, שקצר המצע מלפרטה כאן. ראו בעניין זה: 'א' חלמיש, 'מה מנסים ביוגרפים לעשות?'; 'א' הורוביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, שי לאלעזר וינריב, רעננה תשס"ו, עמ' 219-243.

האכסניה של המאמר והמטרה שלשמה נכתב מגדירות את תחומי: ביוגרפיות של אנשים ונשים שפעלו בארץ-ישראל, שמחברן ישראלי, ושראו אור בישראל. לחידוד ההגדרה יובהר במפורש מה לא נכלל בו: ביוגרפיות של אישים שפעלו מחוץ לארץ-ישראל גם אם נכתבו בידי ישראלי; ביוגרפיות של דמויות ארץ-ישראליות שמחברן אינו ישראלי; ביוגרפיות של אישים מארץ-ישראל שכתבו חוקרים ישראלים אך פורסמו בחו"ל.

הרעיון המקורי היה לדון בביוגרפיות מדעיות בלבד, דהיינו בחיבורים המבוססים על מחקר אקדמי ומלווים במראי מקום מדויקים ומפורטים. שם התואר 'מדעי' אינו מגביל את הדיון לספרים שמחבריהם משתייכים לממסד האקדמי, אלא מגדיר את שיטת העבודה והמתודולוגיה. על פי ההגדרה המוצעת כאן לא אמורים היו להיכלל בדיון חיבורים המספרים על דמויות פוליטיות ועל מנהיגים מן העבר, אך מחברם לא ערך מחקר של ממש לצורך כתיבת חיבורו, והסמיך את דבריו בעיקר על מקורות משניים וגלויים, או שהוא נמנע מלציין את המקורות שעליהם נסמכים תיאוריו וטענותיו; בחיבורים כאלה אין ביכולתו של הקורא הסקרן או של החוקר למצוא את המקורות, להתרשם מאמינותם ולהשתכנע שהתיאורים, הניתוחים והטענות נשענים על מסד יציב וברוק. אולם במהלך המחקר שנעשה לצורך כתיבת המאמר התברר שלא אחת קשה להבחין הבחנה חדה וחלקה בין ביוגרפיה מדעית לאחרת, שכן לא זו בלבד שמחברים שאינם אנשי אקדמיה כתבו ביוגרפיות מדעיות כהלכתן, אלא שאקדמאים בהכשרתם ובהשתייכותם המוסדית שלחו ידם בכתיבת ביוגרפיות לא מדעיות. יתר על כן, מיון הביוגרפיות למדעיות ולאחרות עלול ללקות בשרירותיות ולגלוש לחלוקת ציונים.³ אי לכך המאמר אמנם ממוקד במגמות המסתמנות בכתיבה הביוגרפית באקדמיה הישראלית, אולם לא התעלמתי מביוגרפיות שנכתבו סמוך מאוד לפטירתו של הגיבור או בעודו בחיים, ספרים שהם לרוב מעין כתבת תחקיר עיתונאי מורחבת, נטולי בסיס תיעודי של ממש וכל פרספקטיבה של זמן, וכן מספרים המיועדים לבני הנעורים ולקהל מתעניין רחב, שהרי ריבוי מספרן של ביוגרפיות מכל הסוגים יש בו כדי לתת תוקף להגדרת התקופה – שמועד תחילתה יובהר בהמשך – העידן הביוגרפי.

ביוגרפיה במיטבה מספרת לא רק על פעילותו הציבורית או הפוליטית או המדעית או האמנותית של גיבורה אלא גם על הספרה הפרטית של חייו. מי שכותב ביוגרפיה כהלכתה אמור לעסוק גם ב'גילוי הכוחות הפנימיים המסבירים את התנהגות היחיד וקובעים אותה [...] שכן כדי להסביר את מעלליהם של "גיבורים" אלה, עליו להכיר את עולמם הרוחני והנפשי, כתב אנרי פִּיֶרֶן בדבריו על מלאכת ההיסטוריון, קל וחומר תקפים הדברים לעבודתו של הביוגרף.⁴ ובכל זאת בדיון להלן נכללים גם חיבורים שהם בעלי אופי ביוגרפי, דהיינו הם אינם עומדים בכל הדרישות שהובאו לעיל, אלא מתגדרים בשדה פעילות תחום או בהיבטים אחדים או בפרקים נבחרים של חיי הגיבור. לא

3 להבחנה בין סוגים של ביוגרפיות והגדרת ייחודן של 'כתיבה היסטורית, או ביוגרפיה רצינית' ושל 'ביוגרפיה אמיתית' ראו: J. Le Goff, 'Writing Historical Biography Today', *Current Sociology*, 95, 2-3 (Autumn-Winter 1995), pp. 11-17, esp. p. 13

4 'פירן, 'מה מנסים היסטוריונים לעשות', א' וינריב (עורך), חשיבה היסטורית, ב: קובץ מאמרים בפילוסופיה של ההיסטוריה, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 15-16.

מעט חיבורים הכוללים בכותרתם את התיבה 'ביוגרפיה' אינם אלא ביוגרפיה חלקית נוסח ביוגרפיה פוליטית או פרקי חיים. להגדרה זו נכנסים גם חיבורים הממוקדים באישיות, בעיקר מאמרים אקדמיים⁵ ועבודות לתארים מתקדמים (שני ושלישי).

תולדות הכתיבה הביוגרפית בישראל 1948–2012: מישימון לשדה פורח⁶

הביוגרפיות המדעיות שפורסמו בישראל עד ראשית שנות השבעים – נער יספרן, ומועטות עד מאוד היו העבודות האקדמיות שהיו ממוקדות באישיות. על מדף הביוגרפיות הישראלי ניצבו באמצע שנות השבעים ביוגרפיות מטעם⁷, ביוגרפיות לבני הנעורים⁸ וקומץ ביוגרפיות מדעיות.⁹ על רקע ציחוחות של נוף הכתיבה הביוגרפית יצא הסופר דן צלקה באביב 1973 בקריאה 'צריך ביוגרפיות'. האישים שראוי היה בעיניו שתיכתב הביוגרפיה שלהם, ושנוגעים למאמר הנוכחי, הם חיים נחמן ביאליק, יוסף חיים ברנר, זאב ז'בוטינסקי, אהרן דוד גורדון, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שאול טשרניחובסקי, מרטין בובר, שמואל יוסף עגנון ובנימין זאב הרצל – ואף לא אישה אחת.¹⁰ כשלוש שנים לאחר מכן פורסם בגיליון הראשון של כתב־העת 'קתדרה' מאמר מכונן מאת ישראל קולת על ההיסטוריוגרפיה של תולדות הציונות והיישוב, ובו הציג את תמונת המצב דאז והציע נושאים למחקר חדש ולמחקר מחודש; כתיבה ביוגרפית לא הוזכרה בו כלל.¹¹ בניתוח ביבליומטרי של מגמות בחקר תולדות הציונות במדינת ישראל אין התייחסות לכתיבה ביוגרפית עד 1976.¹²

- 5 לצורך הדיון כאן נבחנו רק מאמרים שראו אור בחוברות 'קתדרה', שהיא כתב־העת המרכזי והמוביל לחקר ארץ־ישראל לתקופתיה ולכלל תושביה.
- 6 המידע על ביוגרפיות (ספרים) שראו אור בישראל נסמך בעיקר על חיפוש באתר <http://aleph3.libnet.ac.il> לפי ההגדרות Israel 1948; Hebrew; biography; ואלך, וכן על השלמות בעזרת מקורות מידע נוספים שפרטיהם יובאו להלן לפי העניין. מקורות המידע על העבודות האקדמיות יובאו להלן לפי תקופות. אני מודה לד"ר חוה מוסטיגמן, מנהלת הספרייה של האוניברסיטה הפתוחה, ולחברות צוות הספרייה עירית זאברמן ורינה שני, שהאירו את עיניי במבוכי מאגרי המידע, וששלפו מתוכם פריטים שבלעדיהם לא היה אפשר לבצע את המחקר שעליו מבוסס המאמר. עבודת הדוקטור של מוסטיגמן (ראו להלן, הערה 12) הייתה לי מקור חשוב למידע ולתובנות. בשל ריבוי הפרסומים המוזכרים במאמר יובאו בו הפניות מלאות רק לספרים ולחיבורים שיש התייחסות ספציפית אליהם או שהובאו מהם ציטטות.
- 7 ראו בעניין זה: ז' צחור, 'תולדות מדינת ישראל: אקדמיה ופוליטיקה', קתדרה, 100 (מנחם־אב תשס"א), עמ' 379. צחור כינה את הכותבים הללו 'סופרי חצר'.
- 8 מ' נאור, 'החיים והספר: לכתוב ביוגרפיות ארץ־ישראליות לנוער', באמת?! מאסף לעיון, הוראה ומחקר בספרות ילדים, 6–7 (תשנ"ג), עמ' 95–100.
- 9 הבולטת שבהן היא זו שכתבה ש' לסקוב, 'טרומפלדור: סיפור חייו', שראתה אור בשנת 1972 (ובמהדורות נוספות מאוחר יותר).
- 10 ד' צלקה, 'צריך ביוגרפיות', סימן קריאה, 2 (מאי 1973), עמ' 290–294. באותה עת כבר ניצבו על המדף ספרו של י' שכטמן על ז'בוטינסקי, שראה אור בשנת 1956, ושתי ביוגרפיות של הרצל: האחת מאת ר' בריינין, שראתה אור בנייר יורק בשנת 1919, והאחרת מאת א' ביי, שראתה אור לראשונה בשנת 1934 (וישוב במהדורות נוספות ומורחבות בשנים 1961, 1977, 1983). הכללתו של הרצל במניין האישים שהביוגרפיות שלהם נדונות במאמר זה אינה מובנת מאליה, שכן הוא לא חי ופעל בארץ־ישראל, אולם השפעתו המכרעת על תולדותיה מצדיקה זאת.
- 11 י' קולת, 'על המחקר והחוקר של תולדות היישוב והציונות', קתדרה, 1 (אלול תשל"ו), עמ' 3–35.
- 12 ח' מוסטיגמן, תולדות הציונות מראשיתה ועד קום המדינה: ניתוח ביבליומטרי של המגמות במחקר בשנים 1948–2005, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בריאלין, תשס"ט.

העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית לא החל אפוא לפני אמצע שנות השבעים, והוא התפתח מאז בשלושה שלבים: המחצית השנייה של שנות השבעים, שני העשורים האחרונים של המאה העשרים ותריסר השנים הראשונות של המאה העשרים ואחת (עד מועד כתיבתו של המאמר). תיקוף זה אינו חופף הצעות קודמות לחלוקת ההיסטוריוגרפיה הישראלית לתקופות משנה. יש מי שראה בשנים 1948-1967 מקשה אחת בתולדות ההיסטוריוגרפיה הישראלית על ארץ-ישראל, ואת התקופה שלאחר מלחמת ששת הימים כפרק חדש;¹³ ויש מי שחילקה לפי עשורים את תולדות ההיסטוריוגרפיה של הציונות והיישוב שנכתבה לאחר הקמת המדינה, כך ששנת 1967 (מלחמת ששת הימים) מסיימת את העשור השני, ושנת 1977 (המהפך הפוליטי) – את זה השלישי.¹⁴ כידוע כל תיקוף הוא מעשה ידי ההיסטוריון ומחייב נימוקים, והתיקוף המוצע כאן יוסבר בהמשך המאמר.

שנות השבעים: ניצנים ראשונים

ניצנים ראשונים של כתיבה ביוגרפית מדעית נראו בארץ במחצית השנייה של שנות השבעים של המאה העשרים. בשנים אלה ראו אור בעיקר ביוגרפיות של מנהיגים ציונים שנכתבו על פי כללי הדיסציפלינה ההיסטורית: ביוגרפיה של הרצל מאת עמוס אילון (1976; ראתה אור שנה קודם לכן באנגלית), הכרך הראשון של הביוגרפיה של דוד בן-גוריון מאת שבתאי טבת (1976; כרכיה הבאים של הביוגרפיה ראו אור בשנים 1980, 1987 ו-2004) והטרילוגיה הביוגרפית של בן-גוריון מאת מיכאל בר-זוהר (מפעל שהושלם בשנת 1980). חלוצת הביוגרפיות הספרותיות היא זו של ברנר הצעיר מאת יצחק בקון (1975). במחצית השנייה של שנות השבעים הנצו גם סוגי משנה של הביוגרפיה: קובץ מסות היסטוריות על שישה אישים (חיים ויצמן, בן-גוריון, חיים ארלוזורוב, ברל כצנלסון, אליעזר שוחט וד"ר הלל יפה – מאת ישראל קולת), חיבור על דמות בפריזמה של נושא מוגדר (אברהם אביחי על בן-גוריון כמעצב המדינה), ביוגרפיה פוליטית (של חיים ארלוזורוב, מאת מרים גטר) וכן ביוגרפיות עיתונאיות וספרותיות על פי אופיין ועל פי המומחיות של מחבריהן ('בגין', מאת אביעזר גולן ושלמה נקדימון, ו'דרו' [דוד אלעזר], מאת חנוך ברטוב).

שער הביוגרפיה של הרצל מאת עמוס אילון (ספריית אפקים, עם עובד, המהדורה הראשונה יצאה ב-1976)

דל היה גם יכול החיבורים מסוגים אחרים שהיו ממוקדים באישיות. בכתבי-העת 'קתדרה: לתולדות ארץ-ישראל ויישובה', שהחל לראות אור בספטמבר 1976, פורסמו עד אביב 1980 שישה מאמרים ודיונים שהיו ממוקדים באישיות, נתון שיש בו ללמד על מיעוט ההתעניינות של החוקרים בקורותיהם

13 י' ברנאי, היסטוריוגרפיה ולאומיות: מגמות בחקר ארץ-ישראל ויישובה היהודי, 634-1881, ירושלים תשנ"ה, עמ' 48-59.
14 מוסטיגמן (לעיל, הערה 12), עמ' 38-66 (הדיון מסתיים בשנת 2005).

של אישים ועל הנטייה שלא לארגן דיון סביב דמות. רק מספר קטן של עבודות מוסמך ודוקטור בעלות אופי ביוגרפי הושלמו עד סוף שנות השבעים, כולן באוניברסיטת תל-אביב.¹⁵ הגדרתם של חיבורים אלה כבעלי אופי ביוגרפי נועדה להבהיר כאמור שהם אינם ביוגרפיות של ממש אלא חיבורים הממוקדים באישיות, העוסקים בפועלה של אישיות בתקופת זמן מוגדרת או בהיבט מוגדר של פעילותה.¹⁶

כללו של דבר, במחצית השנייה של שנות השבעים של המאה העשרים נותרה הסוגה הביוגרפית על תת-סוגיה תופעה שולית בנוף האקדמי ובשוק הספרים הישראלי. במחקר מקיף על מגמות והתפתחויות בהוצאת ספרים בישראל עד 1980 נפקד מקומה של הביוגרפיה.¹⁷ בראייה רטרופקטיבית מצטיירות שנים אלה, כהגדרתו של דן לאור, כתקופת האינקובציה של הכתיבה הביוגרפית בישראל.¹⁸

שני העשורים האחרונים של המאה העשרים: לבלוב

שנת 1980 נחשבת שנת מפנה בתולדות הכתיבה הביוגרפית בישראל, בגין הופעת הביוגרפיה בת שני הכרכים של ברל כצנלסון מאת אניטה שפירא.¹⁹ 'ברל' נחשב פורץ דרך – ביוגרפיה מדעית שהייתה לרב מכר, סוגה שכבר הייתה אז מופקרת (וגם מוקרת, עניין שלסיבותיו אינני נדרשת במאמר זה) בעולם. החידוש היה גם בכך שהביוגרפיה נכתבה בידי אקדמאית פעילה שהייתה חברת סגל מן

15 המקורות לעבודות מוסמך לכל התקופה הנסקרת במאמר: (1) רשימה מאוחדת של עבודות תזה ודיסרטציות: <http://libnet.ac.il/~libnet/malmaid-israelnet.htm>; (2) אוניברסיטת תל-אביב, החוג להיסטוריה של עם ישראל, (מעודכן עד 2008): http://humanities.tau.ac.il/jewish_history/index.php/grads; (3) אוניברסיטת חיפה (משנת 1992 ואילך), החוג ללימודי ארץ-ישראל: <http://israel-stu.haifa.ac.il/index.php/he/td/89-tesis-doctorants>; (4) רשימה מאוחדת של עבודות תזה ודיסרטציות: <http://libnet.ac.il/~libnet/malmaid-israelnet.htm>; (1) רשימה מאוחדת של עבודות תזה ודיסרטציות: <http://israel-stu.haifa.ac.il/index.php/he/td/90-tesis-doctorants-2>; (2) אוניברסיטת חיפה, לימודי ארץ-ישראל: <http://israel-stu.haifa.ac.il/index.php/he/td/90-tesis-doctorants-2>; (3) אוניברסיטת בן-גוריון, המחלקה להיסטוריה של עם ישראל (ללא ציון שנים): http://cmsprod.bgu.ac.il/humsos/departments/jhistory/doctorate_works.htm; (4) אוניברסיטת תל-אביב (שנות השבעים): <http://humanities.tau.ac.il/jstudies/index.php/phdthesis/phd1971-1980>

16 כך עבודת הדוקטור של מ' מינץ על בר בורוכוב בשנים 1900-1906 פורסם עד 1968) וזו של נ' גוברין 'העומר' וש' בן-ציון עורכו' (1972). קרובה ביותר לביוגרפיה של ממש היא עבודת הדוקטור של מ' גטר 'משנתו ופעלו המדיני של חיים ארלוזורוב' (1974), שהיא, כפי שמלמד שמה, ביוגרפיה פוליטית (ואכן כשראתה אור כספר שנים אחדות לאחר מכן נשאה את כותרת המשנה 'ביוגרפיה פוליטית'). בשנת תשל"ד ראה אור קונטרס בשם 'מחקר ארץ-ישראל והישוב היהודי בה באוניברסיטאות ישראל: רשימת עבודות לתואר דוקטור ומ"א שנכתבו ונכתבות באוניברסיטאות ישראל', בעריכת י' ברנאי. הוא כולל את שמות החיבורים בעלי האופי המחקרי שנכתבו באוניברסיטה העברית בירושלים, באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטת בר-אילן על תולדות ארץ-ישראל ויישובה היהודי החל מן הכיבוש הערבי. מתוך שבעים ושמונה עבודות המחקר שנשלמו עד חודש דצמבר 1973 רק אחת (!) היא בעלת אופי ביוגרפי: עבודתו של א' הייט (הד) 'ד'אהר אלעמר שליט הגליל במאה ה'ח': פרשת חייו ופעולותיו'. זו עבודת מוסמך שנכתבה באוניברסיטה העברית בראשית שנות הארבעים, ושראתה אור כספר בשנת תש"ב, ושוב בשנת תש"ל. מתוך חמישים וארבע עבודות המחקר שהיו אז בהכנה אין ולו אחת בעלת אופי ביוגרפי.

17 B.C. Peritz, 'Book Publishing in Israel: Trends and Developments', *Scripta Hierosolymitana*, 29 (1989), pp. 75-88. המאמר בדק את הנתונים עד 1980, כולל ספרי לימוד (textbooks) וללא עבודות דוקטור.

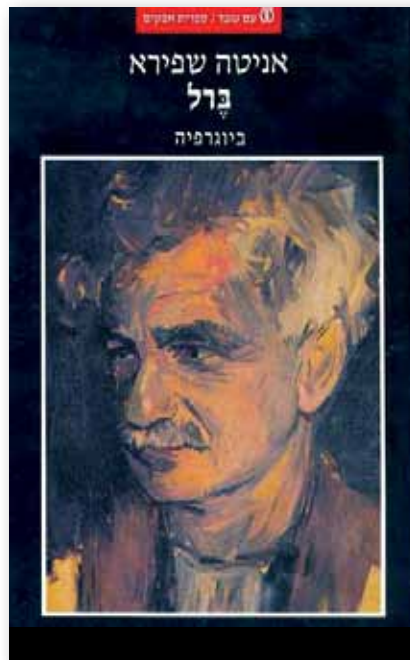
18 ד' לאור, 'הביוגרפיה בישראל: תמונת מצב', הרצאה ביום עיון בנושא 'לכתוב ביוגרפיה של מנהיג', לרגל צאתה לאור של הביוגרפיה של מאיר יערי (כרך ראשון), מאת אביבה חלמיש, אוניברסיטה הפתוחה, 26 באפריל 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=advU9MP4H24>

19 ראו למשל: מוסטיגמן (לעיל, הערה 12), עמ' 51 וכן הרצאתו של לאור (שם).

המניין באוניברסיטה ישראלית. הספר עמד בשני הקריטריונים שנהוג להציב לביוגרפיה ראויה: מחקר עשוי כהלכה וכתובה לעילא ולעילא, ודומה שזהו סוד הצלחתו.

מימין: הביוגרפיה פורצת הדרך של ברל כצנלסון מאת אניטה שפירא (ספרית אפקים, עם עובד, 1980)
משמאל: שער הביוגרפיה של חאג' מחמד אמין אלחסיני, מאת צבי אל-פלג (הוצאת משרד הביטחון, 1989)

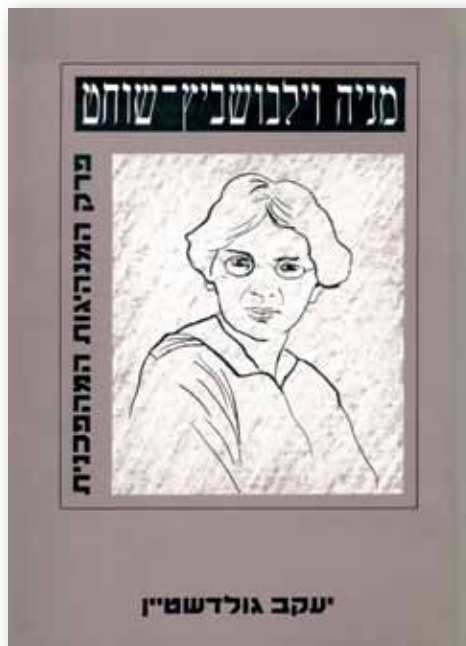

בשני העשורים האחרונים של המאה העשרים הלך וגדל מספר הביוגרפיות המדעיות, תחילה בקילוח דק והססני, אך הוא גבר לקראת סוף שנות השמונים ועוד יותר בשנות התשעים. ועדיין בשנות התשעים ואף בפתח המאה העשרים ואחת, לא זכתה הביוגרפיה למעמד של יוקרה באקדמיה. הועלו קובלנות על יחס מזלזל מצד היסטוריונים כלפי עמיתיהם ששלחו ידם בכתיבת ביוגרפיה, ועל הסתייגות מן הביוגרפיה בטרקליני הכתיבה ההיסטורית עד כדי שידור מסר שמדובר בסוג נחות של כתיבה היסטורית, וש'אין זו הכתיבה הנכנסת לתחום הדיסציפלינה'. הועלתה סברה שהגדרת הביוגרפיה כענף נחות בישראל, מקורה בכך שנחשבה 'נחלתם הבלעדית כמעט של המוסדות התנועתיים'.²⁰

בשני העשורים האחרונים של המאה העשרים כבעבר נכתבו בעיקר ביוגרפיות של מנהיגים ציונים וישראלים (בן-גוריון, יוסף ויתקין, ויצמן, פנחס רוזן, פנחס רוטנברג, גולדה מאיר, דוד רזיאל, ארלוזורוב, ישראל קסטנר, יעקב חזן, פנחס לבון, משה סנה, אבא קובנר וכן מחמד אמין אלחסיני, חיים שיבא ושמעון אגרנט).²¹ כמו כן נכתבו ספרים על פועלה של דמות בהקשר מוגדר, כמו למשל

20 שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 276; צחור (לעיל, הערה 7), עמ' 394.

21 הוזכרו כאן רק ביוגרפיות מדעיות; שיוכו של קובנר לקטגורית המנהיגים (ולא כמשורר) מוסבר להלן.

מימין: שער ספרו של יעקב גולדשטיין על פרק בחייה של מניה וילבושביץ-שוחט (אוניברסיטת חיפה, 1991)

שער ספרה של גלילה רון-פדר על יהושע כהן, איש לח"י (סדרת ראשונים בארץ, יד יצחק בן-צבי והוצאת עם עובד, 1989)

דיוקנו היהודי של כצנלסון, היבטים במנהיגותו של יצחק טבנקין ובחינת פועלו של בן-גוריון בנושא מוגדר (ערביי ארץ-ישראל) או בפרק זמן מובחן (תקופת השואה).²² בתקופה זו הופיעו גם סנוניות ראשונות של פסיכואנליטיות, דוגמת ביוגרפיות פסיכואנליטיות של משה דיין ושל בן-גוריון מאת אבנר פלך. כמו כן פורסמו ביוגרפיות חלקיות, הדנות בפרק אחד בחייו של הגיבור, ללא כוונה להמשיך ולגולל את קורות חייו במלואן (להברידל מביוגרפיה לחצאין, זו שעדיין לא יצא חלקה השני או שבמוצהר לא התכוון המחבר להשלים את סיפור חייו של הגיבור). למשל מרדכי נאור כתב על צמיחתו של פנחס ספיר כמנהיג בשנים 1930-1949, ויעקב גולדשטיין – על פרק המנהיגות המהפכנית בחייה של מניה וילבושביץ-שוחט.

מכלולים נוספים של כתיבה ביוגרפית בתקופה זו היו ביוגרפיות שראו אור מטעם מוסדות מחקר תנועתיים וביוגרפיות עיתונאיות ואף ספרותיות באופיין – לאו דווקא, או לא רק, מבחינת הסגנון אלא בעיקר בשל אופן השימוש במקורות והיעדרן של הפניות למקורות שעליהם נשען החיבור; מקצתן נכתבו על אישים שהיו עדיין פעילים בעת פרסום הביוגרפיה שלהם,²³ או בסמוך לפטירת הגיבור.²⁴

22 ספרים אלה הם מעין מוצר לוואי של המחקר המקיף שערך טבת לצורך כתיבת הביוגרפיה מרובת הכרכים של בן-גוריון.

23 למשל אריאל שרון, שמעון פרס, אהוד ברק.

24 למשל חיים בר-לב.

שער הספר
להנצחת הנשיא
השני יצחק
בן-צבי בעריכת
חגי צורף
(ארכיון המדינה, 1998)

בשלהי שנות השמונים חברו הוצאת 'עם עובד' ו'יד יצחק בן-צבי' להוצאה משותפת של סדרת ביוגרפיות לנוער בשם 'ראשונים בארץ'. בסדרה זו, כבכתיבה הביוגרפית בכלל עד אז, גדול חלקן של הכתובות, אולם שלא כביוגרפיות המדעיות, שלא עסקו כמעט כלל בנשים, בסדרה לנוער נכתבו ביוגרפיות גם על נשים, נוסף על גברים שפעלו בתחומי הביטחון, ההתיישבות, הרפואה והשירה.²⁵ הביוגרפיות של האישה שהגיעה למשרה הרמה ביותר בישראל, גולדה מאיר, נכתבו בעודה בחיים רק מחוץ לישראל, וגם לאחר פטירתה נכתב עליה תחילה, ובעיקר, בחו"ל, ורק בשנת 1990 ובשנת 2012 בישראל.²⁶

בשנות התשעים הושקה סדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה בהוצאת ארכיון (גנוז) המדינה. הכלל המנחה את מחלקת תיעוד והנצחה בארכיון המדינה, המוקדדת על המפעל הזה, הוא לעשות כל מאמץ להקפיד על סדר פרסום הכרכים בהתאם לתאריכי פטירת האישים המונצחים.²⁷ ראשוני הכרכים יוחדו לוויצמן, לבן-גוריון וליצחק בן-צבי. אלה כרכים עבי כרס, שביסודם הם מבחר של תעודות ומסמכים, אולם המבואות לכל אחד מהם ולכל אחד מפרקיהם מצטרפים לכלל מתווה בסיסי לביוגרפיה של הנשיא או של ראש הממשלה שלו יוחד הכרך.

בשני העשורים האחרונים של המאה העשרים גדל מספרם של החיבורים לשם קבלת התואר מוסמך אוניברסיטה ודוקטור לפילוסופיה שנכתבו על אישים, נוסח 'חייו ויצירתו של' (ר' משה באסולה), 'דמותו של' (יוחנן המטביל, בר כוכבא) או ביוגרפיה פוליטית (אמין אלחסיני, אחמד א-שקירי). נכתבו גם חיבורים העוסקים בפרק חיים אחד (כגון 'ראשית דרכו של משה סמילנסקי') או בפן אחד של מכלול פעילותו של אדם ('יצחק בן צבי והתייחסותו אל יהודי המזרח בא"י, היהדות העות'מאנית ואל השאלה הערבית') וכן ביוגרפיות כוללות או חלקיות של דמויות, לרוב מן העת החדשה (הרב רט סמואל, גרשם שלום, מרים ברץ, שיח' עז א-דין אלקסאם). מכלל העבודות לתואר שני הממוקדות באישיות שנכתבו בשני העשורים האחרונים של המאה העשרים (ואשר אותו במהלך הכנת המאמר),

25 רחל בלובשטיין (המשוררת), הנרייטה סאלד, אולגה חנקין, יהושע כהן, הלל יפה, ביאליק, אורד וינגייט, אברהם שפירא, מיכאל הלפרין והרב מאיר עוזיאל. הרשימה מבוססת על נאור (לעיל, הערה 8); וכן: <http://www.ybz.org>. וראו גם: http://www.am-oved.co.il/htmls/product_list7.aspx?c0=14572&bsp=14546; וראו גם: http://www.am-oved.co.il/htmls/product_list7.aspx?c0=14572&bsp=14546.
בשלב זה מוזכרים שם רק הכותרים שראו אור בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים.

26 S. Schmidt, 'The Hagiography in the Diaspora: Golda Meir and Her Biographers', *American Jewish History*, 26 (June 2004), pp. 157-188; 2, בארץ: מ' מדויני, היהודיה הגאה: גולדה מאיר וחזון ישראל: ביוגרפיה פוליטית, תל-אביב תש"ן (מהדורה חדשה ומעודכנת של הספר יצאה ב-2008); י' גולדשטיין, גולדה: ביוגרפיה, באר-שבע תשע"ב.

27 <http://www.archives.gov.il/ArchiveGov/about/departmen/hnzaca/>

עשר נכתבו באוניברסיטת תל-אביב (בחוץ להיסטוריה של עם ישראל ובחוץ להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה), שתיים באוניברסיטת בר-אילן (במחלקה להיסטוריה כללית ובמחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכאולוגיה), אחת באוניברסיטת חיפה (בחוץ למדע המדינה) ואחת באוניברסיטה העברית (בבית הספר לספרנות). קטן מזה מספרן של העבודות לקבלת התואר דוקטור הממוקדות באישיות, ואף הן יחדו ברובן לדמויות מן העת החדשה (כצנלסון, ספיר, הרב קוק, רוטנברג ובן-ציון דינור). שש העבודות נכתבו שתיים בכל אחת מן האוניברסיטאות: בר-אילן, תל-אביב והעברית בירושלים.²⁸

בכתב-העת 'קתדרה' פורסמו בשנים אלה כשלושים פריטים שהיו ממוקדים באישיות, בהם שלושה דיונים מרובי משתתפים (על בר כוכבא, ישראל קסטנר, עקיבא יוסף שלזינגר), וחוברת אחת יחדה כמעט כולה לבן-גוריון. שניים מן הפריטים יחדו לאישים מן העת העתיקה, וכל היתר לבני העת החדשה. שבעה עשר נכתבו על יהודים (ואחד על יהודי מומר), שמונה על נוצרים

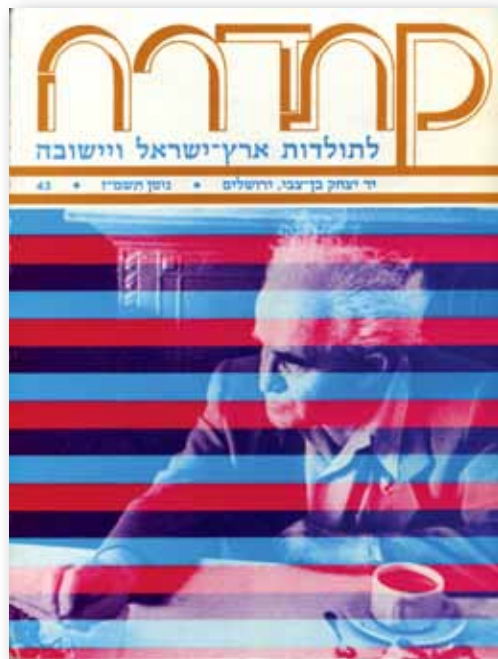
ואחד על מוסלמי. גיבורי המאמרים האלה היו אנשי דת (ארבעה), מנהיגים ופוליטיקאים (חמישה), אישים שפעלו בתחומי תרבות שונים (תשעה), אנשי מחקר (שלושה) ויזמים (שלושה). כל המאמרים ללא יוצא מן הכלל נכתבו על גברים.²⁹

במיון המאמרים שפורסמו בתשעים ותשע החוברות הראשונות של 'קתדרה' (עד 2001) על פי חלוקה שרירותית למדי של תחומי המחקר לשישה תחומים מקיפים, נמצא ש-117 מתוך 853 המאמרים (13 אחוזים) עסקו בתחום אישיות; רובם ככולם, תשעים ושישה מאמרים, נכתבו על אישים מן העת החדשה, תריסר על אישים מן העת העתיקה ותשעה על דמויות מימי הביניים. מתוך תשעים ושישה מאמרי העת החדשה שבעים נכתבו על בני המאה התשע-עשרה (1799-1918), עשרים על דמויות מתקופת המנדט הבריטי ושישה על אישים שפעלו במדינת ישראל.³⁰

יוסי בן-ארצי, מחבר המאמר 'דרכים וכיוונים בחקר ארץ-ישראל ויישובה', שבו הובאו נתונים אלה, לא סימן את הכתיבה הביוגרפית כתחום שיש להעמיקו ולהרחיבו, או כמתודה שיש לשלבה בחקר ארץ-ישראל ותולדותיה. ואילו זאב צחור, במאמר אחר שפורסם באותה חוברת מיוחדת של 'קתדרה'

28 פריטים מלאים מצויים במקורות עליהם נסמך הדיון, ראו לעיל, הערה 15. וכן: עבודות דוקטור שנעשו באוניברסיטת תל-אביב בשנות השמונים: <http://humanities.tau.ac.il/jstudies/index.php/phdthesis/phd1981-1990>; ובשנות התשעים: <http://humanities.tau.ac.il/jstudies/index.php/phdthesis/phd1991-2000>. לא כלולות במניין עבודות על מנהיגים ציונים שלא פעלו בארץ-ישראל: מקס נורדאו, אבא הלל סילבר ונחום סוקולוב. על הרצל ראו לעיל, הערה 10.
29 במניין המאמרים נכללו מאמרים הממוקדים באישיות, כלומר מאמרים על דמות או על פרק משמעותי בחייה או על היבט מסוים של פעילותה, אך לא כאלה שהדמות היא בהם רק 'קולב' לדיון בתופעה העומדת במרכזם; הכללת מאמרים כאלה הייתה מגדילה את מספר הפריטים.

30 י' בן-ארצי, 'דרכים וכיוונים בחקר ארץ-ישראל ויישובה', קתדרה, 100 (מנחם-אב תשס"א), עמ' 361-376.

שער חוברת קתדרה 43, שיחודה כמעט כולה לדמויות של דוד בן-גוריון

מימין: שער ספרו של מוטי זעירא על יהושע ברנדשטר (נד יצחק בן-צבי, 2006)
משמאל: שער ספרה של תמר שכטר על רחל כצנלסון-שזר (נד יצחק בן-צבי ומרכז רעיוני לחינוך ולמחקר, בית-ברל, 2011)

בקיץ 2001, ושכותרתו 'תולדות מדינת ישראל: אקדמיה ופוליטיקה', הבחין ב'סימנים המבשרים עדנה לביוגרפיה'. פרסומן של כמה ביוגרפיות שנכתבו במסגרת אקדמית וההערכה שזכו לה היו בעיניו אות 'שעתיד להתחולל שינוי בתחום חשוב זה, ושבעתיד יפורסמו הרבה יותר ביוגרפיות'; גם שפירא העלתה את ההשערה, סמוך לתום המאה העשרים, ש'אנו מצויים בעת מפנה'.³¹

תריסר השנים הראשונות של המאה העשרים ואחת: פריחה

במבט משנת 2013 נותר בעינו מעמדה של שנת 1980 כשנת מפנה בכתיבה הביוגרפית בישראל, אולם ממרחק הזמן מתבהר שהפריצה המשמעותית וראשיתו הממשית של העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית התחוללו במאה העשרים ואחת. בתריסר שנותיה הראשונות פורסמו שפע של ביוגרפיות, במגוון סוגי משנה – מביוגרפיה מדעית ועד ביוגרפיה שהיא מעין כתבה עיתונאית (רפורטז'ה) מורחבת. הפריחה הגיעה לשיאה עד כה לקראת סוף העשור הראשון של המאה ובראשיתו של השני, והסוגה נמצאת בתנופה גוברת.

הכתיבה הביוגרפית נפרשה בשנים אלה על קשת רחבה של דמויות וסוגי משנה. נכתבו ספרים על מנהיגים ומדינאים (טבנקין, מאיר יערי, ישראל גלילי, גולדה מאיר, ברל לוקר, ספיר, בנימין מינץ, לבון, אליהו דובקין, שמעון פרס ושניים על מנחם בגין); על אנשי צבא וביטחון (רוד שאלתיאל, שאול אביגור, אליהו גולומב, יעקב דורי, מאיר עמית); על יזמים בתחומי הכלכלה וההתיישבות (ארתור רופין,

31 צחור (לעיל, הערה 7), עמ' 394 – הוא לא ציין את הביוגרפיות שאליהן כיוון את דבריו; שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 283.

מרדכי שנהבי, אלי הורביץ); על אנשי רוח, סופרים ומשוררים, ציירים ומוזיקאים (אליעזר בן-יהודה, אברהם שלונסקי, יהושע ברנדשטטר, דוד מלץ, דוד זהבי, גארי ברתיני); על אנשי אקדמיה וחוקרים (שמואל אטינגר, רות עמירן); על שופטים (משה לנדוי ושניים בעודם בחיים: אהרן ברק וגבריאל בך). ברבות מן הקטגוריות האלה גדל עד מאוד חלקן של נשים כגיבורות הביוגרפיה – וכאמור כמחברות מספרן לא היה מבוטל מלכתחילה – מתחומי פעילות מגוונים: ברץ, רחל כצנלסון-שזר, חנה מיזל, צביה לובטקין, אלכסנדרה בלקינד, חייקה קלינגר, חביבה רייק, נחמה ליכוביץ, יונה וולך, צינה דיזנגוף ולאה גולדברג.

הפופולריות של הסוגה הביוגרפית הולידה סדרת חיבורים מונוגרפיים בהוצאת 'מרכז זלמן שזר' על חייהם וכתביהם של 'גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי', אישים בולטים בתולדות עם ישראל בתחומי המחשבה, ההלכה והתרבות. 'מחברי הספרים בסדרה זו הם החוקרים המובהקים בתחומם', נאמר על גב הספרים, 'עם זאת, הספרים פונים לציבור רחב ומוגשים בלשון שווה לכל נפש', וזה

מתבטא גם בהיותם חפים מהערות שוליים.³² הסדרה גאלה גיבורים מתקופות קדומות וקודמות: יהודה הנשיא, סעדיה גאון, יהודה החסיד; ובמסגרתה ראו אור גם מונוגרפיות על הרצל, הרב קוק, ביאליק, עגנון וגולדברג. בסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה בהוצאת ארכיון המדינה יצאו כרכים על שני נשיאים (זלמן שזר וחיים הרצוג) ועל שלושה ראשי ממשלה (משה שרת, לוי אשכול ויצחק רבין). במסגרת הסדרה 'ראשונים בארץ' לבני הנוער ראו אור עוד חמש ביוגרפיות.³³

מקצת הביוגרפיות שראו אור בתריסר השנים האחרונות הן חלקיות, כמו למשל זו על ילדותו ונעוריו של רבין ועל שנותיו בפלמ"ח (שאול ובר), ביוגרפיה של ספיר המוגדרת 'כלכלית פוליטית', והמוגבלת לשנים 1949-1975 (יצחק גרינברג), על בגין בתקופת שירותו באצ"ל (יעקב מרקוביץקי) ופרקי ביוגרפיה של צינה דיזנגוף (יעל נויבירט). ראתה אור גם סדרה של ספרים על 'השקפת עולמו ומקומו האידאולוגי של' (לבון, טבנקין, יערי, בן-צבי, אב"א אחימאירי ובובר, כולם מאת שי חורב), ופורסמו ביוגרפיה של משפחה (אלחסיני, מאת אילן פפה) ומקבץ ביוגרפי של שישה אישים – יהודים

32 בסדרה זו ראו אור גם מונוגרפיות על אישים שפעלו מחוץ לארץ-ישראל, ועל כן הן אינן מוזכרות כאן. במקביל החלה לראות אור הסדרה באנגלית 'Jewish Lives', בהוצאת אוניברסיטת ייל בארצות-הברית. רוב הכותרים שכבר ראו אור ושעתידים לצאת בקרוב עוסקים באישים שפעלו מחוץ לארץ-ישראל ומחבריהם אינם נכללים בסקירה הנוכחית. בסדרה זו ראה אור ספר על דיין מאת מ' בראון ועתיד לצאת לאור בקרוב ספר על דוד בן-גוריון מאת אניטה שפירא. ראו: <http://www.jewishlives.org>

33 של יצחק שדה, יצחק צוקרמן (אנטק), לוי קיפניס, נפתלי חנה וייץ ונחום גוטמן. פרטים מלאים ראו: נאור (לעיל, הערה 8).

שער ספרו של אהרון אופנהיימר על רבי יהודה הנשיא (סדרת גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי, מרכז שזר, 2007)

שער ספרה של נורית גרץ על ארבעה פרקי חיים של עמוס קינן (הוצאת עם עובד, 2008)

ערבים ובריטים, ובהם אישה אחת – שפעלו בארץ בתקופת המנדט (יהודה ליב מאגנס, שוחט, מוסא אלעלמי, ג'ורג' אנטוניוס, ארתור ווקופ ואורד וינגייט, מאת הדרה לזר). תופעה חדשה היא ביוגרפיות של אישים ישראלים שכתבו מחברים ישראלים כאנגלית, ושראו אור בארץ בהוצאת ספרים ישראלית.³⁴

בשדה המתרחב והמלבלב של הכתיבה הביוגרפית צצו גם תופעות ייחודיות, כגון נכדה שכתבה על סבה אגב שימוש בחומרים שאינם היסטוריים (מיכל ספיר על פנחס ספיר); בן שכתב על אמו כשהוא משלב את מיומנותו כהיסטוריון עם חוויותיו האישיות (אביהו רונן על חייקה קלינגר); אישה, חוקרת ספרות ותרבות, שכתבה 'ארבעה פרקי חיים' של בעלה עד נקודת הזמן שבה נכנסה היא לחייו, ספר השזור עובדות היסטוריות מתועדות, ספרות מחקרית וספרות יפה עם דמיון, המצאה ובדיון (נורית גרץ על עמוס קינן); והיסטוריון בעל כשרון ספרותי שכתב רומן המשלב בין מציאות לכדיה, ושהוא מעין ביוגרפיה זוגית (צחור על ז'בוטינסקי ולאון טרוצקי).

בתריסר השנים הראשונות של המאה העשרים ואחת נכתבו כמה וכמה עבודות לתואר שני הממוקדות באישיות, וגדל מספרן של אלה מהן שבמרכזן עומדות נשים, ובהן זהרה לביטוב, ורדינה שלונסקי, חנה שנש, חמדה בן-יהודה וציונה תג'ר. כמו כן נכתבו עבודות על אשכול (בשנים 1948-1953) ועל טבנקין (ויחסו לשואה ולמרד), על אישים שפעילותם קשורה בדרך כלשהי לעניינים או לארגונים דתיים: יעקב משה טולדנו, אריה ליב פרומקין, יהושע השיל שור ודוד צבי פנקס, ועל המורה לספורט יצחק נשר. רוב העבודות נכתבו באוניברסיטאות ברא"ל וחיפה, שיש בהן מחלקות ללימודי ארץ-ישראל.³⁵

גם העבודות לתואר שלישי הממוקדות באישיות נכתבו בעיקר על נושא מוגדר בחייה ובפעילותה של דמות, ואין כמעט עבודות דוקטור שהן חיבור ביוגרפי במלוא מובן המילה.³⁶ רוב העבודות נכתבו על דמויות מן העת החדשה, בעיקר מן המאה העשרים. שדות הפעילות של גיבורי הביוגרפיות התגונו, ונוסף על מנהיגים ומדינאים נכתב על יוצרים, אנשי חינוך, דת, משפט ועוד תחומים.³⁷

34 ההוצאה Urim Publications ממוקמת בירושלים; היא פרסמה ביוגרפיות של נחמה ליכוביץ ושל הרב שלמה גורן.

35 ראו לעיל, הערה 15.

36 למקורות ראו לעיל, הערה 15, שלושת הפריטים הראשונים של המקורות לעבודות דוקטור, וכן: אוניברסיטת תל-אביב: <http://humanities.tau.ac.il/jstudies/index.php/phdthesis/phd2001-2012>

37 גוטמן, הרב קוק, כצנלסון-שזר, חמדה בן-יהודה, מחמוד דרויש, אחימאיר, יעקב מאיר חכם באשי, אשכול במפא"י בשנים 1944-1965, דוד ילין, שלום, הרב גורן בשנים 1948-1994, דונה גרציה מנדס-נשיא, אֶשְׁקִירי, יצחק פֶּהָן (נשיא בית המשפט העליון), יעקב שכביץ 1844-1933 (איש העלייה הראשונה) ומדע וטכנולוגיה בתפיסתו ובמדיניותו של בן-גוריון בעשור הראשון למדינת ישראל.

גם בעבודות לתואר שלישי בולט חלקן של אוניברסיטאות כר-אילן וחיפה, ולצדן עלתה על המפה אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שקיים בה מסלול ללימודי מדינת ישראל לתואר ראשון.³⁸ בארבעים ושש החוברות של 'קתורה' שראו אור מחוברת ה-100 ועד כתיבת המאמר, פורסמו עשרים ואחד מאמרים שהתמקדו באישיות (אחת או יותר).³⁹

מדוע התמהמה העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית וכיצד תוסבר פריחתו המאוחרת?

העיכוב בהתחלתו של העידן הביוגרפי בישראל נבע בראש ובראשונה מגילה הצעיר (יחסית) של ההיסטוריוגרפיה על הצינונות ועל ישראל. ביוגרפיה מטבעה נסמכת על מחקר קיים, ומחברה אינו מתחיל את עבודתו מנקודת אפס, משמע לפני שקיימת ספרות מחקר על התקופה שבה פעל הגיבור ועל תחומי פעילותו. נחוץ היה מסד מחקרי ענף דיו לפני שאפשר היה לגשת לכתיבת ביוגרפיות מדעיות, במיוחד היסטוריות. יתר על כן, בכתיבת ביוגרפיה יש יסודות של היסטוריה חברתית ו'היסטוריה מלמטה', וככלל תורן של אלה מגיע לאחר הנחת תשתית מוצקה של היסטוריה מדינית. אם זהו הסדר הנוהג בדרך כלל, קל וחומר בחקר ארץ-ישראל בעת החדשה, שהוא כאמור צעיר יחסית. הכתיבה הביוגרפית בישראל התמהמהה ככל הנראה גם בשל מורשת ההיסטוריוגרפיה היהודית, שאין בה מסורת של כתיבת ביוגרפיות, ואולי תרמה לכך גם השפעתה של המורשת ההיסטוריוגרפית הגרמנית – שהסוגה הביוגרפית זניחה בה – על ההיסטוריוגרפיה הישראלית.⁴⁰

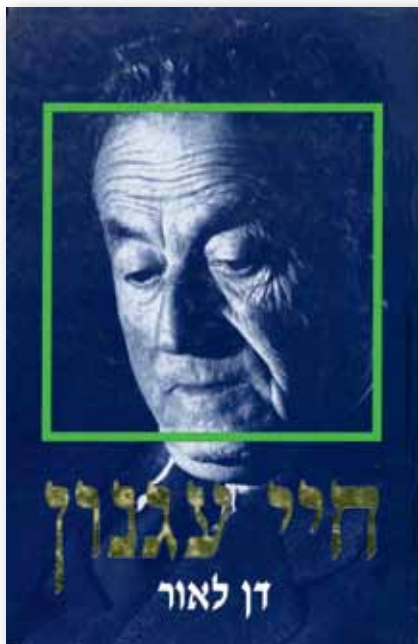
מלבד סיבות אלה לעיכוב בכתיבת ביוגרפיות מדעיות בישראל בכלל, גרמו סיבות נוספות לאיחור ולהיסוס במיוחד בכתיבת ביוגרפיות ספרותיות, שהיינו על סופרים ומשוררים.⁴¹ ייתכן, אך קשה לוודא זאת, שהעמדה שהביע בפומבי ס' יזהר, מבכירי הסופרים בארץ, שהיה בעל נוכחות דומיננטית בשיח הציבורי, נגד כתיבת ביוגרפיות ספרותיות, מילאה תפקיד בעיכוב זה.⁴² בהרצאה שנשא בשנת 1991 באוניברסיטת תל-אביב, ושפורסמה לאחר זמן קצר בכתב-העת רב ההשפעה 'מאזנים', תהה יזהר 'מה לביוגרפיה ולספרות?' ושאל:

38 עבודות שהושלמו (אין ציון תאריך): על נובומייסיי וחברת האשלג הארץ-ישראלית בשנים 1919-1948; על מדע וטכנולוגיה בתפיסתו ובמדיניותו של בן-גוריון בעשור הראשון למדינת ישראל; על השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק. ראו: http://cmsprod.bgu.ac.il/humsos/departments/jhistory/doctorate_works.htm. עבודות בכתיבה: על עדה סרני ורות קליגר-עליאב במערכות המוסד לעלייה ב 1939-1948 ועל בגין והשוואה. ראו: http://cmsprod.bgu.ac.il/humsos/departments/jhistory/doctoral_candidates.htm

39 כאמור נמנו רק מאמרים על חיי אישיות או על פרק משמעותי בחייה או על היבט מסוים של פעילותה, אבל לא מאמרים שהרמות היא בהם 'קולב' לדיון בתופעה או בתקופה.

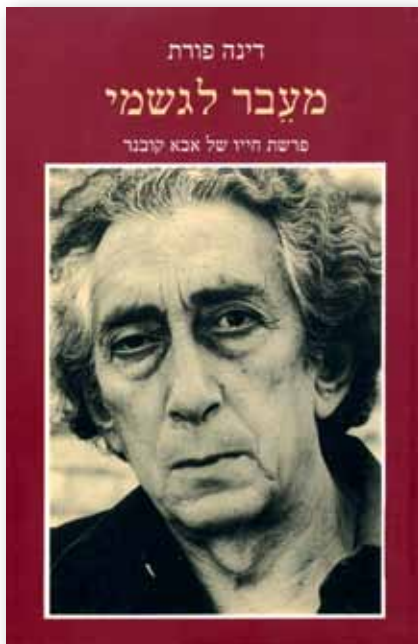
40 ראו למשל: שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 281.
41 הדיון בסעיף זה אינו עוסק במאפייניה של הביוגרפיה כיצירה ספרותית. ראו על כך: חלמיש (לעיל, הערה 2), עמ' 241-243.

42 ראו הרצאתו של ד' לאור, 'הביוגרפיה הספרותית בישראל – תמונת מצב', במושב בנושא 'ביוגרפיה: בין היסטוריה לספרות' בקונגרס העולמי החמישה-עשר למדעי היהדות, יולי 2009: <http://www.youtube.com/watch?v=D-sYGI1sQ0As>

למעלה: שער הביוגרפיה של ש"י עגנון מאת דן לאור (הוצאת שוקן, © 1998)

למטה: שער ספרה של דינה פורת על אבא קובנר (הוצאת עם עובד ויד ושם, 2000)

מה תורמת הביוגרפיה לקורא הספרות, לקורא להנאתו – האמנם לאירועי חייו של המחבר יש תפקיד בהבנת יצירתו? [...] כמוכן, לא נוכל להתעלם משליחותו התרבותית של הביוגרף ולא מתרומתו הלאומית למחקר, ורק השאלה מה לכל זה ולהבנת יצירת ספרות או מה לכל זה ולהנאה ממנה – נשארת פתוחה ולא פתורה, ואולי גם קצת רמוסה.⁴³

טענות דומות השמיעה לאחרונה היוצרת והחוקרת חמוטל ברייזוסף. ב'פתח דבר' למונוגרפיה שכתבה על לאה גולדברג הקשתה: 'למה חשוב לדעת פרטי פרטים על חייו של אדם גדול? האם ידיעתם תעזור לנו להבין את יצירתו, להכיר את עולמו הרוחני או להעריך נכונה את גדולתו?'. מנגד הזהירה ברייזוסף מפני קריאת היצירות של היוצר כאילו היו תיעוד אוטוביוגרפי מדי.⁴⁴ לפתחה של ביוגרפיה ספרותית רובץ אפוא קושי כפול, העלול להתפתח לכלל מכשלה: מגבלותיו של החומר הארכיוני בשחזור חייו של היוצר, שכן ההסתמכות עליו עלולה להחמיץ את הסיפור – תרתי משמע – ולגרום להקטנת דמותו של האמן; ומגבלותיה של היצירה הספרותית או השירית כמקור לסיפור חייו של מחברה.

הבולטת מן הביוגרפיות הספרותיות המדעיות שנכתבו עד כה על מכלול חייו ויצירתו של סופר היא 'חי עגנון' מאת דן לאור. בסדרת המונוגרפיות 'גדולי הרוח והיצירה בעם היהודי' בהוצאת 'מרכז זלמן שזר' ראתה אור ביוגרפיה קצרה של עגנון, אף היא מאת לאור. ביוגרפיות של סופרים ומשוררים נכתבו גם בידי מלומדים שלא מתחום חקר הספרות, כמו ההיסטוריונים יהושע פורת ושפירא, שכתבו על יונתן רטוש ועל ברנר (בהתאמה), ועמיה ליבליך, שתחום התמחותה הוא פסיכולוגיה, ושכתבה על דבורה בארון ועל גולדברג. דינה פורת, היסטוריונית, נהגה משנה זהירות בההירה בהקדמה לביוגרפיה ('פרשת חייו') של אבא קובנר, שאין בכונתה לעסוק בניחות יצירתו הספרותית של קובנר, 'שכן ביקורת הספרות היא נושא העומד בפני עצמו ודורש כלים המיוחדים לו'. אולם היא לא התעלמה מיצירותיו הספרותיות; אדרבה, היא עמדה 'על האופן שבו משקפות היצירות את האירועים

43 ס' יזהר נשא את הרצאתו ב-15 בינואר 1991, והיא ראתה אור בכותרת 'מה לביוגרפיה ולספרות', מאזנים, סה, 6 (תשנ"א), עמ' 53-56, הציטטה מעמ' 53.

44 ח' ברייזוסף, לאה גולדברג, ירושלים תשע"ג, עמ' 9. הדיון כאן נסמך גם על דברים שנאשה בערב ההשקה לספרה, שהתקיים ב-12 בפברואר 2013 בבנייני האומה בירושלים במסגרת יריד הספרים הבין-לאומי. אני מודה לפרופ' ברייזוסף על שהעמידה לרשותי נוסח כתוב של תמצית דבריה.

שהיה שותף להם, ואת לבטיו ורעיונותיו שהגה תוך כרי האירועים וכמסקנה מהם'. בכך הציגה פורת עמדה הפוכה מזו של בר־יוסף, כשהיא נתלית בגיבור הביוגרפיה עצמו, ש'דיבר על יצירתו הספרותית כעל סוג של אוטוביוגרפיה'.⁴⁵

אין לנתק את הפנייה לכתובת ביוגרפיות ואת ריבוי מספרן לאחרונה מתהליכים העוברים על החברה הישראלית. הכוונה כאן לא להתקבלות על ידי קהל הקוראים, עניין שאיני נדרשת אליו במאמר זה, אלא להסברת המשיכה של הכותבים אל הסוגה. אפשר לפרש את הופעתה ופריחתה של הכתיבה הביוגרפית כאחד מפרות התפנית ההיסטוריוגרפית שהתחוללה בארץ בעקבות מלחמת ששת הימים, פרות שהבשילו באיחור מה – רק לאחר המהפך השלטוני בשנת 1977. הרצון לכתוב ביוגרפיות, לספר את ההיסטוריה באמצעות גיבורים נבחרים, באמצעות קורותיהם של פרטים, ולא להסתפק בסיפורו של הכלל, רצון זה הוא לפי פרשנות זו אחד הגילויים של שקיעת האתוס הקולקטיביסטי בחברה הישראלית ושל עליית אתוסים המקדשים את היחיד. תהליכי האינדיווידואליזציה, הנטייה להתבונן לא רק בקולקטיב אלא גם ובעיקר בפרט, ולתהות על מאווייו להגשמה עצמית – כל אלה הביאו לחיפוש הסיפור האישי ואף לניסיון לבחון את החברה בפריומה של מנהיגיה ושל דמויות בולטות ומשפיעות אחרות.⁴⁶

פריחת הכתיבה הביוגרפית מוסברת גם בהשתרגותם זה בזה של המעמד הנכבד של ההנצחה בחברה הישראלית ושל האקדמיזציה של תחומי חיים רבים. ההנצחה היא תופעה מושרשת בחברה הישראלית. אולם בעוד בעבר די היה במוסד או במבנה הנושאים את שם המנהיג שהלך לעולמו, או בספר זיכרון פרי עטו של סופר מטעם או ב'כל כתבי' המנוח או מבחר מהם, הרי עתה דומה שמלאכת ההנצחה לא תהיה שלמה ללא ביוגרפיה מדעית, הכתובה בידי איש אקדמיה. וכך הייתה הביוגרפיה לחלק מטקס – שלא לומר, פולחן – של הנצחה. ברוח הביטוי השגור שההיסטוריה שייכת למנצחים, ייאמר שהיא שייכת למנצחים, לגופים המבקשים לחזק את מעמדם בהווה באמצעות הנצחת זכר פועלם של קודמיהם. ובפרפרזה על מטבע לשון נוסף ייאמר שבעל המאה הוא בעל הזיכרון: רבות מן הביוגרפיות שפורסמו בשלושת העשורים האחרונים נכתבו ביזמתם ובמימונם – המלא או החלקי – של התנועה שהגיבור עמד בראשה או מילא בה תפקיד בכיר (יגאל אלון) ושל מוסדות המחקר שלה (טבנקין, חזן, יערי), וכן של גורמים פוליטיים, עמותות שקמו לצורך העניין והתארגנויות של 'חברים של' (סנה, אביגור, גולומב ואחרים). עד לאחרונה היו תנועת העבודה ובמיוחד התנועות הקיבוציות הגורם המוביל בהנצחה באמצעות ביוגרפיה. מבחינת הסוגה החליפו הביוגרפיות פרי היזמה התנועתית את ספרי ההנצחה והזיכרון ואת הקבצים של 'כל כתבי'; מבחינת נושא הכתיבה החליפה הביוגרפיה של המנהיג את הוצאתם של כרכים כלליים על התנועה ופועלה. על פי פרשנות אפשרית נוספת גשוגה של כתיבת הביוגרפיות הוא תוצאה ושיקוף של ההפרטה הפושה בחברה הישראלית, ושאחת מחוליותיה היא הפרטת הזיכרון; זו מתבטאת לא רק במיקוד הסיפור בפרט אלא

45 ד' פורת, מעבר לגשמי: פרשת חייו של אבא קובנר, תל-אביב תש"ס, עמ' 16.
46 ראו: ברנאי (לעיל, הערה 13), עמ' 52-59; גלבר (לעיל, הערה 1), עמ' 451-458; מוסטיגמן (לעיל, הערה 12), עמ' 59-60.

גם בכתיבת ביוגרפיות בידי מחברים שהזמין הגיבור עצמו (כמו ספרו של יורם קניוק על יוסי הראל וספרו של יוסי גולדשטיין על אלי הורביץ).

בישראל, כמו בעולם הגדול, יש בכתיבת ביוגרפיה מאז שנות התשעים גם משום הפניית עורף להיסטוריוגרפיה שנכתבה בהשפעת המרקסיזם, מדעי החברה וכמיוחד אסכולת האנאל (L'École des Annales). מהלך זה נובע מאי נחת מאותה היסטוריוגרפיה⁴⁷ ומבקש להציב מעין אנטינוזה לכתיבה הלוקה או מתאפינת – זו שאלה של טעם ורעה – במקצועיות יתר ובעודפות של עגה מקצועית המדברת אל מעטים, והמתאימה לאכסניות של עמיתים למקצוע. כתיבת ביוגרפיה מבטאת תחושת רתיעה של מלומדים האמונים על מדעי הרוח מן הפוסט־מודרניזם, והיא פרי רצון להתנער ולהתרחק מכללי הדה־קונסטרוקציה ומשיטת הפירוק והפיצול של כל נושא לקטגוריות, וכן להשתחרר מתכתיבי הדטרמיניזם, ותחת זאת לספר סיפור סדור, דבר דבור על אופניו. עניין אחרון זה מסביר חלקית את התקבלות הביוגרפיות בציבור הקוראים, עניין שכאמור איני דנה בו במאמר, אך הוא מזוהר כאן כהסבר נוסף למניעים של המחברים, שבהיותם כשר מבשרה של החברה הישראלית פנו לכתיבת ביוגרפיה גם כמענה לנטיות הקוראים ומתוך רצון לזכות לאהדתם.

זאת ואף זאת, ריבוי הביוגרפיות בשנים האחרונות הוא תוצאה של תהליכי התבגרות לא רק של הדיסציפלינה אלא גם של הנפשות הפועלות בה. בחלוף הזמן גדל מספרם של אנשי האקדמיה ש'הגיעו לפרקם', והיכולים להרשות לעצמם להתנסות בסוגה הביוגרפית כשהם כבולים פחות לסגנון היבש משהו של הכתיבה האקדמית ומשוחררים מאימת ועדות המינויים. מחברי הביוגרפיות ההיסטוריות הם לרוב היסטוריונים שכבר התנסו בכתיבת סוגות היסטוריות אחרות, ושרוצים להתמודד עם האתגר של כתיבת ביוגרפיה גם בגלל היסוד הספרותי המצוי בה יותר מאשר בסוגות האקדמיות האחרות.

עם הזמן התחולל שינוי לטובה ביחסה של הקהילה האקדמית לביוגרפיה, אך עדיין קשה להעריכו. הביוגרפיה המדעית, המבוססת על מחקר, נתפסת יותר מבעבר כסוגה לגיטימית ומוערכת – כפריט לגיטימי ברשימת הפרסומים לצורך קידום בדרגה במוסדות להשכלה גבוהה וכראויה לפרסים יוקרתיים, אף כי עדיין במשורה. במשך ארבעים ושש שנים שבהן הוענק 'פרס יצחק בן־צבי לתולדות ארץ־ישראל' (תשכ"ה–תשע"א) הוא ניתן על שני ספרים הממוקדים באישיות⁴⁸ ועל חמש ביוגרפיות של ממש (של משורר, מנהיגים, סופר או איש רוח).⁴⁹ התפלגות זו משקפת את שלבי ההתפתחות של הסוגה, שראשיתה עבודות הממוקדות באישיות והמשכה ביוגרפיות לכל דבר.

47 ראו: לה גוף (לעיל, הערה 3).

48 בשנת 1970 ניתן הפרס לג' קרסל על ספרו 'פרנץ אופנהיימר ומרחביה בתקופת הקואופרציה'; ובשנת 1978 ניתן למ' מינץ על ספרו 'בר בורוכוב: המעגל הראשון (1900–1906)'.

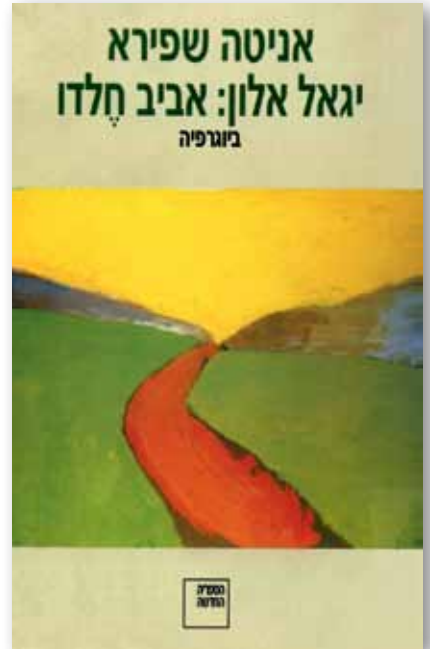
49 בשנת 1991 ניתן הפרס ל' פורת על ספרו 'שלה ועט בידו: סיפור חייו של אוריאל שלח (יונתן רטוש)'; בשנת 1998 ניתן לז' צחור על ספרו 'חזן, תנועת חיים: השומר הצעיר הקיבוץ הארצי ומפ"ם'; בשנת 1999 לר' לאור על ספרו 'חיי עגנון'; בשנת 2009 ל'י לנג על ספרו 'דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה'; ובשנת 2010 ל'א' הלמיש על ספרה 'מאיר יערי, ביוגרפיה קיבוצית חמישים השנים הראשונות 1897–1947'. ראו: <http://www.ybz.org.il/?CategoryID=563&ArticleID=2958>

במשך יותר מעשרים וחמש שנים שבהן הוענק 'פרס שזר לחקר תולדות ישראל' (המיועד לאו דווקא לספרים העוסקים בארץ-ישראל) הוא ניתן פעמיים על ביוגרפיות הנופלות בתחומי הדיון הנוכחי.⁵⁰ 'פרס בהט', הניתן מדי שנה מאז 1998, בדרך כלל לשני זוכים כל שנה, הוענק עד כה על שני ספרים שהם ביוגרפיות, ושניהם על דמויות מן העת העתיקה.⁵¹ 'פרס הכט לחקר תולדות הציונות, היישוב ומדינת ישראל' מטעם 'מוסד הרצל' באוניברסיטת חיפה הוענק שמונה פעמים, ומעולם לא ניתן על ביוגרפיה.

יפרחו מאה פרחים: סוגות, סוגים וסוגיות

על מדף הספרים הישראלי ניצבות כמה ביוגרפיות 'בלתי גמורות'. במקצת המקרים נעשה הדבר בכוונה תחילה ובמוצהר (למשל כותרת הביוגרפיה של ברנר מאת בקון היא 'ברנר הצעיר: חייו ויצירתו של ברנר עד להופעת "המעורר" בלונדון', וספרה של נורית גוברין על חייה ויצירתה של בארון נקרא 'המחצית הראשונה: דבורה בארון – חייה ויצירתה, תרמ"ח-תרפ"ג').

קרה שהחלטת המחבר שלא לסיים את המלאכה התקבלה על בסיס תובנות שהתבהרו לו במהלך העבודה. ביוגרפיות כאלה מגוללות באופן נרחב ומעמיק את הפרקים הראשונים בחיי הגיבור, וסוקרות בקצרה את אלה המאוחרים (הביוגרפיה של אלון מאת שפירא מסתיימת בהיות הגיבור בן שלושים ואחת, ומייחדת לפרק הזמן שמשנת 1949 עד מותו, בשנת 1980, כשלושים עמודים של 'סוף דבר' מתוך כ־500 עמודי הספר; והביוגרפיה של אברהם שלונסקי מאת חגית הלפרין 'נעצרת' בשנת 1936, לאחר חמש-עשרה שנות יצירה, ומסתפקת ב'קווי מתאר למחצית השנייה', עד מותו של המשורר, בשנת 1970, בהיקף של כשלושים וחמישה עמודים מתוך כ־500 עמודי הטקסט של הספר). בארץ, כמו בעולם הגדול, רואים אור גם ספרים שהם ביוגרפיה בהמשכים, ביוגרפיה שכרכיה מופיעים בהפרש זמן זה מזה. הכרך השני של הביוגרפיה של מנחם אוסישקין מאת יוסי גולדשטיין פורסם כשנתיים לאחר הראשון; שני החלקים של הביוגרפיה של יערי מאת כותבת שורות אלה ראו אור בהפרש של כשלוש שנים; וכך גם שני כרכיה של הביוגרפיה של מרדכי שנהבי, שכל אחד מהם נכתב בידי מחבר אחר (יזהר בן-נחום השלים את המלאכה לאחר פטירתו של דוד זית). במקרה אחר מחבר חדש (מוטי גולני) נטל עליו את כתיבת הכרך השלישי של הביוגרפיה (של ויצמן) בשיתוף פעולה עם מחבר הכרכים הקודמים (יהודה ריינהרץ). ויש ביוגרפיות בהמשכים שעדיין לא הושלמו,

שער ספרה של אניטה שפירא על יגאל אלון (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2004)

50 בשנת 1988 ניתן הפרס ל' ריינהרץ על ספרו 'חיים ויצמן: בדרך אל המנהיגות'; ובשנת 2004 לא' שפירא על ספרה 'יגאל אלון: אביב חלוד'. ראו: <http://shazar.org.il/WebPages/files/haz-2-o.k.pdf>

51 הפרס ניתן לא' רפפורט על ספרו 'יוחנן מגוש חלב: מהרי הגליל אל חומות ירושלים' משנת 2005; ולא' כשר ולא' ויצטום על ספרם 'הורדוס: מלך רודף ורדוף' משנת 2006. http://press2.haifa.ac.il/index.php?option=com_co. nent&view=article&id=2&Itemid=3 (ללא ציון שנים).

אחדות מהן ספק אם יגיעו לכלל סיום. ארבעת כרכי הביוגרפיה המונומנטלית של בן-גוריון מאת טבת מספרים את קורות חייו עד שנת 1946; הכרך הראשון של הביוגרפיה של סנה מאת אלי שאלתיאל מסתיים בשנת 1948. בשורת המפעלים המצפים להשלמתם ניצב גם הכרך הראשון על רבין בסדרת הנשיאים וראשי הממשלה בהוצאת ארכיון המדינה, המסתיים בשנת 1967. הכרך ראה אור בשנת 2005, כשהוא מקדים את אלה על שרת, שזר והרצוג (ועל מאיר ובגין, שעדיין לא ראו אור) שנפטרו לפני רבין. דומה שהלם הרצח של ראש ממשלה הביא להקדמת הוצאת הכרך על רבין, אולם בשל סמיכות הוצאתו לתקופת חייו הפעילה של גיבורו לא היה אפשר לכלול בו את התקופה המשמעותית יותר בחייו – שנות פעילותו כראש הממשלה וכשר הביטחון.⁵² מקרב ראשי הממשלה שאינם בין החיים בולטת בהיעדרה ביוגרפיה בעברית של שרת (יצחק שמיר נפטר אך לפני זמן לא רב), חסר שככל הנראה יבוא על תיקונו בקרוב עם פרסומה בעברית של הביוגרפיה שלו מאת גבריאל שפר, שכבר ראתה אור באנגלית. מצב הדברים המתואר בפסקה זו מצביע על מתאם (קורלציה) בין פרסומה של ביוגרפיה ופריטים בעלי אופי ביוגרפי לבין מקומו של הגיבור על מפת ההנצחה הכללית ואולי גם בזיכרון הקולקטיבי. שאלת הסיבה והמסובב בסוגיה זו היא עדיין בגדר צריך עיון.

בעוד דמויות אחדות ממתונות לביוגרף שינגיש את סיפור חייהן לקהל הרחב, זכו כמה וכמה אישים שתיכתב יותר מביוגרפיה אחת שלהם. הדבר אינו מפליא כשמדובר בנשיאים ובראשי ממשלה: ויצמן, בן-גוריון, בגין ורבין וכן הרצל. אולם גם גורלם הביוגרפי של ספיר, גולדברג, ביאליק, אחד העם, בארון וברנר שפר עליהם, וקשה להבחין בחוקיות כלשהי ברשימה זו. לעתים נכתבו על אותה דמות ביוגרפיות בסוגי משנה שונים (מדעית, חלקית מבחינת מסגרת הזמן או הנושא, כזאת שאינה על פי כללי הכתיבה המדעית, מונוגרפיה).

מנגד בולטים מחברים שכתבו יותר מביוגרפיה אחת, ובראשם יוסי גולדשטיין, שכתב על אחד העם, אוסישקין, אשכול, רבין, מאיר, יוסף תמיר, יעקב ארנון (עם אריה דיין), הורביץ ומיכאל סלע; יעקב גורן – על ישראל בריהודה, ברל רפטור, דוב הוז ורופין; שפירא – על צנצלסון, אלון, ברנר ובן-גוריון (יראה אור בקרוב); מוטי זעירא – על ברנדשטטר, מלך וזהבי; רות בונדי – על אנצו סרני ורוזן;⁵³ שולמית לסקוב – על טרומפלדור ואחד העם; שאלתיאל – על רוטנברג וסנה; לאור – על עגנון ואלתרמן; ונאור, שכתב על אישים רבים בסוגי משנה שונים.

כתיבת ביוגרפיות אחדות בידי אותו מחבר מחדדת שאלה המנסרת בחללו של עולם הכתיבה הביוגרפית: מה מניע את הביוגרף בבחירת גיבורו? שאלה זו נגזרת מסוגיה רחבה יותר: מהות הקשר בין ההיסטוריון לבין הנושאים שהוא בוחר לעסוק בהם. האם ההיסטוריון בוחר לחקור נושאים שהם משמעותיים עבורו?⁵⁴ האם מתקיימים יחסים פנימיים סובייקטיביים בין החוקר

52 ראו רשימת הכרכים שכבר הופיעו: <http://www.archives.gov.il/ArchiveGov/pirsumyginzach/memory/>

53 בונדי כתבה גם על יעקב אדלשטיין, שחי, פעל ונרצח באירופה.

54 ראו למשל את ההסבר של פנסלר להינזורתם של חוקרי ההיסטוריה היהודית הפועלים מחוץ לישראל – ושרובם יהודים – מחקר היישוב ולהעדרפתם לחקור את תולדות היהודים בתפוצות: D.J. Penslar, *Israel in History: The Jewish State in Comparative Perspective*, London & New York 2007, pp. 16–17, עמ' 46–47. וראו גם: מוסטיגמן (לעיל, הערה 12),

ליצירתו?⁵⁵ ושמא כתיבת ביוגרפיה היא מעין מערכת יחסים בין המחבר לגיבור הביוגרפיה שהוא כותב, הכוללת דיאלוגים בדויים, מדומיינים, בין המחבר החי לגיבור המת?⁵⁶ טענה רווחת היא שחייב להיות יחס מיוחד בין כותב הביוגרפיה לבין גיבורה. זה אינו חייב להיות יחס של אהבה או הערצה ואף לא של הערכה, אבל משיכה כלשהי היא הכרחית,⁵⁷ וכך או כך מתקיים קשר רגשי בלתי נמנע בין ביוגרף לגיבור יצירתו.⁵⁸ האם זהו קשר א־פריורי שמשפיע על בחירת הגיבור, ואולי הקשר מתפתח תוך כדי העבודה? על כל השאלות האלה אין תשובות מוחלטות וחד־משמעיות. שאלת קיומה, או הצורך בקיומה, של אמפתיה כלשהי מצד המחבר כלפי גיבורו שנויה במחלוקת, וייתכן שיש להבדיל בין אמפתיה – שאינה תנאי הכרחי – לבין יכולתו של הביוגרף לדעת את נושא כתיבתו, לדעת במשמעות של knowing להבדיל מ־"understanding".⁵⁹

שאלות אוניוורסליות אלו רלוונטיות כמובן גם להיסטוריוגרפיה הישראלית; לא פחות מהן תקפה השאלה אם יש, או צריך להיות, קשר אידאולוגי בין החוקר לנושא מחקרו בכלל ובכתיבת ביוגרפיה בפרט. מכלול השאלות האלה מתכנס אל השאלה עד כמה עיצב היחס הרגשי והרעיוני של המחברים אל גיבוריהם את גלריית הדמויות הארץ־ישראליות אשר זכו לביוגרפיה, ועד כמה הוא השפיע על סדר הכתיבה. צחור מצא קרבה רעיונית בין כותבי עבודות הדוקטור על תולדות הציונות והיישוב לבין נושאייהן, והסביר את הקשר ההדוק בין החוקרים לנושאי מחקרם בין היתר בכך שלחוקר בעל זיקה תנועתית יש יתרון בקבלת רשות לעיין במסמכים בארכיונים של התנועה ובהבנת הצפנים שלה.⁶⁰ תוקפו של יתרון הגישה לארכיונים פג עם החלת חוק הארכיונים גם על אלה התנועתיים, ונותרה בעינה מעלתו של החוקר בעל הזיקה התנועתית המכיר לפני ולפנים את נושא מחקרו. אכן לא די בהכרת התופעה הנחקרת – תנועה, מפלגה, חברה – מבחינת תאריכים, אירועים ותהליכים; על החוקר להתוודע גם לרוח התנועה, ממש כשם שהיסטוריון הרוצה לעשות מלאכתו נאמנה חייב להבין את רוח הזמן (Zeitgeist).⁶¹ הצורך בהיכרות עמוקה עם רוח הזמן, לצד מידת הזמינות של המקורות, עשויים להעשיר את ההסבר לכך שרוב הביוגרפיות בישראל נכתבו על אישים מן העת החדשה.

האם למציאות הפוליטית בישראל מראשיתה ולתמורות שחלו בה מאז המהפך הפוליטי בשנת 1977 הייתה השפעה על בחירת נושאי הביוגרפיות? (הכוונה כאן בעיקר לאלה המדעיות, שכן באשר לאחרות דומה שהשפעה זו היא עניין מוסכם). בתשובה על שאלה זו יש יסוד של איפכא מסתברא,

55 לגישה זו ראו: P. Loewenberg, *Decoding the Past: The Psychohistorical Approach*, New York 1983; הדברים הובאו אצל שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 284.

56 ראו: A. Lieblich, 'Writing Biography as a Relationship' *Nashim*, 7 (Spring 2004), pp. 206–211; וכן: ע' ליבליך, 'המוקדם והמאוחר ב"רקמות' – על ביוגרפיות, אובייקטיוויות, נשים ועל דבורה בארון (1887–1956)', אלפיים, 8 (תשנ"ד), עמ' 204–224.

57 שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 284.

58 ע' ליבליך, 'על מלאכת הביוגרפיה', דברים אחרים, 2 (סתיו 1997), עמ' 36.

59 מוראיטיס (לעיל, הערה 1), עמ' 99.

60 צחור (לעיל, הערה 7), עמ' 384.

61 א' חלמיש, מאיר יערי – ביוגרפיה קיבוצית: חמישים השנים הראשונות 1897–1947, תל־אביב תש"ע, עמ' 11.

שכן אף שניצניו הממשיים של העידן הביוגרפי החלו להיראות סמוך לשנת 1977, הביוגרפיות שפורסמו אז היו דווקא של אנשי המחנה המובס. מצב דברים זה מלמד על דיסוננס, אי הלימה, בין השלטון בראשות 'הליכוד' לבין האקדמיה (והדברים אמורים במדעי הרוח), שרבים מחבריה נוטים לתנועת העבודה במובנה הרחב (תווית שנבחרה מתוך רצון להימנע מן המונח שמאל, מונח חמקמק במציאות הישראלית שלאחר 1967). אם מקבלים את ההנחה שמתקיים קשר רגשי, נפשי או רעיוני בין המחבר לגיבורו, הרי אפשר לראות במהפך השלטוני תמריץ למלומדים ש'תנועת העבודה' הייתה קרובה ללבם לכתוב על מנהיגי תנועה זו ולהחדיר את ערכיה לשיח הציבורי באמצעות ביוגרפיות שימצאו מסילות ללבבות הקוראים, גם אלה המתנזרים מקריאת ספרות היסטורית מסוגות אחרות.⁶² ייתכן שלא פחות מנטיית לבם של המחברים הושפעה בחירת גיבורי הביוגרפיות מיזמתם של גורמי ההנצחה, משמע מכך שלאחר 1977, דווקא לאחר שירדה מן השלטון, עשתה תנועת העבודה מאמץ מיוחד להנציח את זכר מנהיגיה ולהטביע את חותם ערכיה.

מפריחה לשגשוג

מקצת האישים שצלקה סבר לפני ארבעים שנה שצריך לכתוב עליהם ביוגרפיה זכו שתיכתב עליהם ביוגרפיה אחת ואף יותר (ביאליק, ברנר, ז'בוטינסקי, עגנון והרצל); על אחרים נכתבו מונוגרפיות, ביוגרפיות חלקיות ועבודות לתארים אקדמיים, אך עדיין אין ביוגרפיה מקיפה שלהם (גורדון, הרב קוק, טשרניחובסקי⁶³ וכו'). מדף הביוגרפיות הישראלי עמוס בביוגרפיות של מי שלא נזכרו במאמר מלפני ארבעים שנה: נשים, אישים מן השורה השנייה ואף השלישית ודמויות מתחומי פעילות מגוונים, ולא רק מנהיגים וסופרים. הסדר הכרונולוגי של הופעת הביוגרפיות בישראל לפי גיבוריהן תואם את סדר כתיבת ההיסטוריה בדרך כלל, שהרי לרוב נוטה ההיסטוריוגרפיה לתת דעתה תחילה לעלילות הרוזנים והמלכים – הלוא הם במקומותינו מנהיגים מן השורה הראשונה ואנשי צבא וכיטחון – ואחר כך בא תורם של אחרים, משכבות חברתיות אחרות ומתחומי פעילות אחרים.

בולט מאוד הנוכחות של נשים כמחברות ביוגרפיות; היא הורגשה מלכתחילה והתעצמה עם השנים, כתוצאה מכניסתן של נשים בקצב גובר לאקדמיה, וחשוב במיוחד לעניין הנדון כאן – התקדמותן לדרגות הבכירות. מרשים עוד יותר הייצוג המתעצם של נשים כגיבורות הביוגרפיות ויתר החיבורים בעלי האופי הביוגרפי והממוקדים באישיות. עד שנת 2000 נעדרו נשים כמעט לחלוטין מגלריית גיבורי הביוגרפיות המדעיות, ונכתבו עליהן רק ביוגרפיות לנוער וסוגי משנה פופולריים. במאה העשרים ואחת אנו עדים לשפע ביוגרפיות – גם מדעיות – של נשים ולחיבורים הממוקדים באישיות

62 ראו בעניין זה: D.J. Penslar, 'Narratives of Nation Building: Major Themes in Zionist Historiography', D.N. Myers & D.B. Ruderman (eds.), *The Jewish Past Revisited: Reflections on Modern Jewish Historians*, London & New Haven 1998, pp. 104–127

63 ביוגרפיה של טשרניחובסקי נכתבת בימים אלה בידי ע' בוסק. ראו: הארץ: גלריה, 19 במרס 2013, עמ' 8 (מודעה מטעם 'צוותא').

מימין: שער ספרה של בלה גוטרמן על צביה לובטקין
(הוצאת הקיבוץ המאוחד ויד ושם, 2011)

משמאל: שער ספרה של חיה כץ על רות עמירן
(הוצאת פרדס, 2012)

ובעלי אופי ביוגרפי (ספרים, מאמרים ועבודות לתארים מתקדמים) על נשים. הכתיבה הפופולרית על נשים (ועל גיבורים מתחומים אחרים, שאינם מנהיגים ומדינאים) הקדימה את הביוגרפיות המדעיות ואת הסוגות האחרות של הכתיבה האקדמית. במילים אחרות, כמה שנוגע לכתיבת ביוגרפיות פיגרה האקדמיה אחרי סוגי הכתיבה האחרים, הלא-מדעיים, הייתה אדישה להתעניינות של הציבור הרחב, ואף הרחיקה עצמה ממנו.

מסקנות אלה תקפות לא רק לכתיבה ביוגרפית על נשים; כוחן יפה לסוגה הביוגרפית בכללה. עד לאחרונה לא נחשבה ביוגרפיה סוגה אפשרית או לגיטימית לכתיבת עבודת דוקטור, והביוגרפיות המעטות שנכתבו במסגרת זו היו יוצאות מן הכלל. עד עצם היום הזה כתיבת ביוגרפיה כחיבור לתואר שלישי היא בגדר מהלך מהוסס ומוגבל, וגם בעשור השני של המאה העשרים ואחת הביוגרפיה אינה תופסת מקום בולט בעבודות לתארים מתקדמים. בו בזמן גדל והולך מספרם של החיבורים לתואר שני ושלישי הממוקדים באישיות. מסתמן אפוא מתח בין מגמה גוברת והולכת לכתוב חיבורים הממוקדים באישיות, עבודות אקדמיות על אנשים ונשים בשר ודם, להבדיל מנושאים מופשטים וכלליים, לבין אופיו של החיבור לתארים מתקדמים, שמעצם טיבו אינו מתאים לכתיבת ביוגרפיה במלוא מובן המילה. עבודת תזה לתואר שני, המוגבלת בהיקפה ונכתבת בשלב מוקדם בקריירה המחקרית של המחבר, בוודאי ובוודאי אינה כלי הולם לביוגרפיה של ממש. כלל זה חל במידה רבה גם על עבודת דוקטור, שאינה הקנקן המתאים לביוגרפיה לא מבחינת רוחב היריעה הנדרש מן הכותב ולא מבחינת סגנון הכתיבה. יש להניח שבעתיד תתרחב התופעה של הרקה מכלי לכלי, מכלי

הדיסרטציה לכלי הספר: עבודת דוקטור שעניינה פעילותה של דמות בהקשר רחב או פרקים אחדים בחייה עשויה לשמש בסיס לביוגרפיה שתצא לאור כספר לקהל הרחב לאחר עיבוד מתאים של התוכן ולא פחות מכך של הסגנון.

מהנתונים שנאספו לצורך כתיבת המאמר מסתמן קשר מובהק בין קיומן של מחלקות ללימודי ארץ-ישראל לכתיבת עבודות לתארים מתקדמים על ההיסטוריה שלה בכלל וחיבורים בעלי אופי ביוגרפי על דמויות שפעלו בארץ בפרט. בראשית הדרך בלטה אוניברסיטת תל-אביב בהובלת הכתיבה בעלת האופי הביוגרפי (ועבודות לתארים מתקדמים בתולדות ארץ-ישראל בכלל), ומלכתחילה היא הותירה את האוניברסיטה העברית מאחור. בראשית שנות השמונים מי שביקש ללמוד לתואר מתקדם בתולדות ארץ-ישראל במאה העשרים מצא בתל-אביב כר פורה: היצע קורסים רחב וחיברי סגל רבים שיכלו להדריכו בכתיבת עבודות לתואר שני ושלישי. לאחרונה ירדה אוניברסיטת תל-אביב מגדולתה בתחום זה, והמובילה בכתיבת חיבורים על תולדות ארץ-ישראל ובכלל זה כתיבת ביוגרפיות – ובמיוחד אמורים הדברים בעת החדשה – היא המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכאולוגיה (ולצדה זו לתולדות ישראל והתכנית ליהדות זמננו) באוניברסיטת ברא-אילן. בולטת במיוחד שורת העבודות בעלות האופי הביוגרפי שנכתבו בהדרכתה של מרגלית שילה, ובהן על ברץ, הרב פנחס גרייבסקי, סנש, חמדה בן-יהודה, ציונה תג'ר (עבודות מוסמך) ועל דוד ילין וכצנלסון-שור (עבודות דוקטור).⁶⁴ כיום נמצאות באוניברסיטה זו בשלבים שונים של הכנה עבודות לתואר שלישי בהדרכת לילך רוזנברג על הרב מאיר ברא-אילן, פרופ' אליס שלוי ואסתר רזיאל-נאור; ועבודות בהדרכת ג'ודי שוורץ-באומל הממוקדות בדמויותיהם של עזריאל קרליבך, מאיר דיזנגוף וישראל אלדר.⁶⁵

בסיכומו של דבר נכתבות לאחרונה יותר ויותר עבודות לתארים מתקדמים בעלות אופי ביוגרפי או כאלה הממוקדות באישיות. הסבר אחד לתופעה זו כבר הוזכר לעיל: המגמה לכתוב על הפרט בזכות עצמו וכאמצעי ללימוד על הכלל. הסבר אפשרי נוסף הוא תחושת המיצוי בתחומי מחקר אחדים, המולידה חיפוש אחר נושאים חדשים ומתודולוגיות חדשניות. זאת באשר לעבודות הביוגרפיות לתארים מתקדמים, שכאמור אינן ביוגרפיות במובן המלא של הסוגה בשל אי ההלימה בין הסוגות – זו של עבודה לתואר שני ושלישי לזו הביוגרפית.

כותבי הביוגרפיות המדעיות מן האקדמיה נמצאים ברובם בקצה האחר של סולם הדרגות. דומה שהם ממתניעים להתבססות מעמדם המקצועי, ואפילו עד היותם 'פרופסור גמור' כמאמרו של עגנון בספרו 'שירה', ולעתים עד שנוסף לצד דרגתם התואר אמריטוס, קודם שהם נכנסים לשדה רב המהמורות והאתגרים של כתיבה ביוגרפית ומרשים לעצמם להגשים משאת נפש שקיננה בהם משכבר הימים. למתאם בין המיקום בסולם האקדמי לבין כתיבת ביוגרפיות יש הסבר שהוא מעבר לעניין הפורמלי – ויש שיאמרו, פורמליסטי עד זרא – של חישובי קידום. במאמר הוצע כאמור שקיים היגיון פנימי, אינהרנטי, בכתיבת ביוגרפיה במלוא מובן המילה בשלב מתקדם של הפעילות האקדמית,

64 פרטים מלאים ראו לעיל, הערה 15. העבודה האחרונה יצאה לאור כספר, ראו: ת' שכטר, לכבוש את הלב: סיפורה של רחל כצנלסון שור, ירושלים תשע"ב.

65 מידע שקיבלתי ישירות מן המדריכות, ותודתי נתונה להן.

לאחר צבירת ניסיון כתיבה בסוגות מחקריות אחרות והגעה לבשלות מבחינת רוחב האופקים ועומק ההבנה של הכוחות הפועלים בחברה ושל הגורמים המניעים את מעשיהם של בני אנוש. מילות הסיום הן בלשון עתיד. העניין הגובר של הציבור בביוגרפיות, הלגיטימיות המתחזקת של הסוגה, וכלל הברזל של החיים שאנשים מתבגרים, מתקדמים (ואף פורשים), כל אלה יוצרים בסיס איתן להנחה שעתידיה של הסוגה הביוגרפית בישראל לפנייה. מהתגשמותה של תחזית זו יצאו כל הצדדים נשכרים: הגיבורים והגיבורות שיעמדו במרכזן של הביוגרפיות העתידות להיכתב; המחברים שיתנסו באתגר המורכב והמרתק של כתיבת ביוגרפיה; והקוראים שיהיו מקניית ידע והבנה באמצעות קריאה מהנה (ואולי גם הוצאות הספרים). לא נותר אלא להמתין ולראות מה יהיו פני הדברים בעת הכנתה של החוברת ה־200 של 'קתורה'.